

В. ВЕРГУНОВ

АГРАРНЕ ПІДґРУНТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ**До 125-річчя Полтавського дослідного поля**

Полтавському дослідному полю – першій державній постійній галузевій інституції, яку небезпідставно називають українським Ротамстедом, у жовтні ц.р. виповнюється 125 років. Заснування цієї установи, що має сьогодні назву Полтавський інститут агропромислового виробництва ім. М.І. Вавилова УААН, стало титульною сторінкою історії класичної сільськогосподарської дослідної справи в Україні, її відправною точкою на шляху до академізації аграрної науки. Саме завдяки цій події з кінця ХІХ ст. про українське сільське господарство заговорили як про центр культурної агрономії.

На теренах України віддавна існували різні галузеві аграрні інституції, наприклад показове поле при сільськогосподарській школі в с. Богоявленському поблизу Миколаєва, створене проф. М.Г. Лівановим (1790), «Польова аптека Малоросії» на Полтавщині, у Лубнах (1721), Акліматизаційний сад І.Н. Каразіна на хуторі Основ'янці Богодухівського повіту Харківської губернії (1809), Імператорський Нікітський ботанічний сад біля Ялти (1812), полезахисні дослідні лісопосадки В.А. Ломиковського¹ в Миргородському повіті Полтавської губернії (1834–1835), дослідне поле з постійною ділян-

кою землі у власному маєтку князя В.А. Кудашова² на Полтавщині (1879).

Усі перелічені заклади, що діяли на українських землях за часів царської Росії, були різними за типами та виконанням дослідних завдань, проте мали дві спільні риси: вони діяли нетривалий період і виконували переважно контрольні або дорадницькі

¹ В.А. Ломиковського небезпідставно вважають прототипом Констанжогло – позитивного героя «Мертвих душ» М.В. Гоголя.

² Перші радянські галузеві енциклопедії віддавали належне зробленому князем Кудашовим для розвитку вітчизняного сільського господарства аж до сер. 20-х рр. ХХ ст., нині ж знаходимо лише поодинокі спогади істориків краю про його роботу. Усі результати 12-річних агрономічних дослідів князь В.А. Кудашов передав ученим новоствореного Полтавського дослідного поля. Найважливішим із них він вважав висновок про те, що врожай озимини залежить не від глибини, а від часу орання парового поля – «чим раніше його піднімають, тим і врожай вищий».

функції з популяризації новітніх для агро-виробництва напрямів.

Появі Полтавського дослідного поля передувало кілька соціокультурних подій. Зокрема, у ХІХ ст. у лоні вищої агрономічної освіти Франції зароджується сільсько-господарська дослідна справа³. 1835 р. тут, у маєтку Бехельбронне, уперше в світі Жан-Батист Буссенго (1802–1887) створює дослідну агрономічну, точніше — хімічну дослідну, станцію. Це був початок агрономії, визначення якої формулює також француз — абат Ф. Розьє в праці «Cours complet d'agriculture» (1785) [1]. Другою передумовою, що розгорталася безпосередньо в Україні й сприяла успіхам в агросекторі, стає скасування 1861 р. кріпацтва⁴. На думку К.А. Тімірязєва, ця подія розбудила інтерес до природних багатств країни і їх вивчення. Після реформи з-за кордону в Україну починає надходити різна техніка, насіння тощо, що наштовхує вітчизняних господарів-землевласників на думку — краще мати власний продукт на столі, ніж іноземний.

³ Систему організації освіти взагалі й галузевої зокрема для підготовки вітчизняних фахівців Олександр І запозичив із Франції. Зокрема, у Росії та Наддніпрянщині він запровадив державне фінансування освіти, помірну плату за навчання, авторитарне централізоване управління.

Французька школа освіти базувалася на принципі меритократизму — незалежно від походження кожен отримує лише те, що заслуговує — за особисті здібності й досягнення. Це дозволило обдарованій, талановитій молоді, не обтяженій походженням, успішно навчатися і працювати.

⁴ Не секрет, що війни, революції, переселення, реформи прискорюють процес розвитку аграрної галузі. Так, завдяки хрестовим походам набув поширення чорний пар; після Реформації популярним стає внесення добрив, в агрокультуру вводять картоплю; одночасно з Великою англійською революцією в широку практику запроваджують сівалку, кінну мотуку, удосконалюючи прийоми обробітку ґрунту; Французька революція перетворює цукровий буряк у культурну рослину; зміни в Західній Європі 1848–1849 рр. стимулюють масове поширення плодозаміни і мінеральних туків.

Процес утілення ідеї в практику тривав близько 18 років. 1866 р. Полтавське товариство сільського господарства порушує питання про створення дослідної установи для розвитку основної — аграрної — галузі економіки свого регіону [2]. Із такою пропозицією у вересні 1866 р. виступив секретар товариства Ф.І. Гейдук. Правління товариства, яке очолював князь Л.В. Кочубей, її схвалює і вирішує заснувати дослідну ділянку в маєтку дружини Кочубея «Демидівка». На жаль, через брак коштів повноцінної роботи тут не розгорнуто [3]. У 1878 р. члени товариства провели дебати щодо створення дослідного поля. Лише після офіційного звернення правління товариства в січні 1882 р. до державних інстанцій, за сприяння Міністерства державних маєтностей і Полтавського губерніального земства було знайдено необхідні кошти й розпочато конструктивну роботу.

10 жовтня 1884 р. загальні збори земства затвердили Статут дослідного поля. За два тижні товариство обрало першу Раду дослідного поля.

Першим директором Полтавського дослідного поля загальні збори товариства, за пропозицією А.Е. Зайкевича та І.О. Стебута, 12 квітня 1885 р. обрали Б.П. Черепакіна. Він розробляє програму польових досліджень, втілювати яку товариство починає в серпні 1885 р. Програму неодноразово доповнювали, змінюючи окремі її позиції, наступні керівники товариства: В.М. Дяків, Ю.Ю. Соколовський, С.Ф. Третяков.

Головна відмінність Полтавського дослідного поля від аналогічних відомих тодішньому світові аграрних інституцій — пріоритет польового дослідження над вегетаційним і лабораторним, що був поширений насамперед у Східній Європі. Серед основних досягнень — ведення сільського господарства на основі спеціальних методик, які напрацьовували роками в ході польових експериментів. Важливість і необхід-

ність цього відкриття згодом належно поцінувала радянська влада, розгортаючи і запроваджуючи великомасштабне колективне агропромисловість.

Завдяки успішно розробленій стратегії максимально швидкого доведення результатів польових досліджень до товаровиробників сільськогосподарської продукції, до великих власників землі, яких, із легкої руки сучасних соціологів, називають «соціальними патронами», на Наддніпрянщині було створено мережу профільних установ, що зробили вагомий внесок у розвиток світової агрономії. Серед них варто згадати такі: Немирчанська дослідна станція на Вінниччині (1886); Дербчанське дослідне поле в маєтку барона А.А. Мааса, де проф. С.М. Богданов заклали основи біологічного землеробства через використання люпину та сераделі як зеленого добрива (1888); Херсонське дослідне поле (1890); Плотянська дослідна станція в маєтку князя П.П. Трубецького на Поділлі (1893); Одеське дослідне поле (1883); Іванівська дослідна і селекційна станція в маєтку П.І. Харитоненка (1897); мережа дослідних установ Усеросійського товариства цукрозаводчиків, яку очолював соратник В.І. Вернадського по створенню АН України, засновник Миронівської дослідної та селекційної станції С.Л. Франкфурт (1901); Харківська селекційна станція — перша спеціалізована селекційна установа в Європі (1908).

Усі ці інституції були побудовані завдяки розробленню Полтавським дослідним полем структури і стратегії розвитку агрономічних досліджень. Саме на базі досягнень Полтавського товариства сільськогосподарства сформувалася плеяда видатних українських учених-аграріїв, ім'я яких відоме світовій науці, — акад. М.І. Вавилов, І.В. Якушкін, О.Н. Соколовський та ін., не кажучи вже про тисячі фахівців сільськогосподарства, адже до 1917 р. Полтав-

ську дослідну станцію щорічно відвідувало близько 450 студентів із різних навчальних закладів країни. Крім того, майже всі наукові працівники з 214 дослідних інституцій Європейської та Азійської частини країни вважали за честь безпосередньо ознайомитись із польовими стаціонарними дослідками «українського Ротамстеда» [4].

В адресі до 25-річного ювілею Полтавської дослідної станції Д.М. Прянишников писав: «Саме на ній уперше у світі прийшли до думки, що подальше підвищення продуктивності сільськогосподарських рослин можливе не тільки за рахунок впливу на ґрунт, а й на саму рослину». Це відкриття стало поштовхом для діяльності спеціалізованих наукових установ селекційного профілю і реально втілило в життя спосіб вивчення живлення в рослин, розроблений 1881 р. проф. П.Р. Сльозкіним, що отримав назву «метод ізоляції» [5].

Серед піонерських наукових здобутків Полтавського дослідного поля, а згодом станції варто назвати такі:

- виявлено залежність врожаю озимини і ярих зернових культур не від глибини, а від часу орання;
- ранні чисті пари і пожнивне лушення із зяблевим оранням на середніх чорноземах збільшує врожай зернових не менше як на 30–50%;
- за результатами вегетаційних дослідів доведено позитивну дію на ґрунт раннього обробітку — на ранніх парах і під час раннього орання восени в ґрунті накопичується більше вологи й азоту;
- доведено, що для Лісостепу України доцільно використовувати пари, засіяні кормовими травами — вико-вівсяною сумішшю, люцерною, еспарцетом, конюшиною, кукурудзою, картоплею, а також висівати кормовий буряк тощо.

Слід згадати і про напрацювання співробітників станції за радянської доби, зокрема про унікальний експеримент Пол-

тавської дослідної станції щодо широкомасштабного застосування поверхневого обробітку ґрунту. Згодом з ініціативи І.Ф. Моргуна ґрунтозахисну систему землеробства з контурно-меліоративною організацією території запровадили на площі понад 1 млн га і поклали в основу стратегії розвитку землеробства до 2010 року [6].

В історії Полтавського дослідного поля був ще один унікальний дослід, якому вже 124 роки — 1885 р. тут закладено беззмінний посів озимого жита на площі 0,4 га в одному полі за «дідівською» технологією вирощування: орання на глибину 16–20 см, передпосівна культивуація на 6 см, сівба 15–20 вересня на цю ж глибину з нормою внесення насіння 220 кг/га [7]. За весь час 124-річного експерименту на ділянку не внесено жодних добрив, жодних хімічних засобів захисту, натомість маємо сталий врожай — 9–12,9 ц/га.

Цікавий факт: поява тваринництва як галузі української сільськогосподарської науки багато в чому також залежала від Полтавського дослідного поля, де впродовж 14 років відділ зоотехнії очолював проф. О.П. Бондаренко (1884–1937). Він розробив і запропонував наукову систему вирощування молодняка, технологію його беконної відгодівлі. Учений очолив творчий колектив полтавців після створення миргородської породи свиней сального напрямку продуктивності та ін. З ініціативи Бондаренка в Україні в 1928 р. створили Полтавську спеціалізовану зоотехнічну станцію, на базі якої 1930 р. організували Всесоюзний НДІ свинарства, що сьогодні названий ім'ям О.В. Квасницького⁵ [8].

Ученим Полтавського дослідного поля свого часу довелося похвилюватися про долю своєї альма-матер. Підтвердження

⁵ О.В. Квасницький у 1951 р. застосував метод трансплантації ембріонів у тваринництві, змінивши хід розвитку біологічної науки ХХ ст.

цього — документи фондів ЦДАВО щодо «об'єднання роботи Полтавського сільськогосподарського технікуму і Полтавської дослідної станції...» [9]. Як свідчать архіви, на позачерговому засіданні Бюро Науково-Консультаційної Ради НКЗС УРСР від 30 червня 1928 р., згідно з листом Укрпрофосвіти НКО, було зроблено спробу приєднати Полтавську дослідну станцію до теперішньої Полтавської державної аграрної академії. Координаційний державний орган для узгодження пропозицій і проведення спеціальної розширеної наради відвів два тижні. Проте майбутній академік Г.М. Рождественський зумів для колег зберегти статус науковців і теми їхніх досліджень.

Невідомим сторінкам діяльності, неупередженій оцінці внеску полтавських учених у розвиток світової агрономії за 125 років функціонування Полтавського інституту АПВ ім. М.І. Вавилова УААН було присвячено V Всеукраїнську конференцію молодих учених і спеціалістів, яку 28 травня 2009 р. провела Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН.

Заслухавши чимало цікавих і актуальних доповідей, учасники конференції виступили з кількома, гадаємо, цілком слухними пропозиціями:

- незважаючи на негативні економічні чинники, гідно відзначити знакову для вітчизняної та світової аграрної науки подію — 125-річчя від дня заснування Полтавського дослідного поля; клопотати перед Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України щодо прийняття відповідної постанови про святкування її на державному рівні;
- у грудні 2009 р. провести Загальні збори УААН, присвячені цій події;
- ініціювати виготовлення Національним банком України ювілейної монети, а «Укрпоштою» — випуск спеціальної поштової марки з нагоди 125-річчя Полтавського дослідного поля;

— заснувати спеціальну премію УААН «За видатні досягнення в аграрній науці ім. М.І. Вавилова» за видатні наукові праці або цикл праць.

Із часів появи цивілізації, за різних систем влади сільське господарство було, є і буде провідною галуззю економіки. «Хто обробляє землю свою, той хлібом насичується, хто ж за марницею гониться, той позбавлений розуму», — написано в Біблії (Кн.: Пр. 12.11). Безперечно, Україні та її громадянам варто пам'ятати не лише Святе Письмо, а й пророчі слова Жан-Жака Руссо: «Єдиний засіб утримати державу у стані незалежності від будь-кого — сільське господарство. Володійте ви хоч усіма світовими багатствами, якщо вам нічим харчуватись — ви залежите від інших. Торгівля створює багатство, проте сільське господарство забезпечує свободу».

1. *Агрономия* // Энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук. — Т. I: (Абрикос — Ворсянка). — СПб.: Изд. А. Ф. Девриена, 1900. — С. 6.
2. *Полтавское опытное поле* // Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России (по данным анкеты 1910 года). — Г.У.З.иЗ., Департамент Земледелия. — СПб., 1911. — С. 139–150.
3. *Браженко І. П.* Шлях в 116 років / І. П. Браженко, І. О. Чекрізов // Збірник наукових праць Інституту землеробства УААН. — К., 2000. — Вип. 3–4. — С. 112–120.
4. *Сельскохозяйственные музеи* // Ежегодник Департамента земледелия. 1914 / М.З., Департамент земледелия. — Петроград, 1915. — С. XVII.
5. *Вергунов В. А.* Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927) / В.А. Вергунов; УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насіннева інспекція. — К.: Аграр. наука, 2007. — 180 с. — (Іст.-бібліограф. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 19).

6. *Моргун Ф.Т.* Почвозащитное земледелие / Ф.Т. Моргун, М.К. Шикла, А.Г. Тарарико. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Урожай, 1988. — 256 с.
7. *Опара М. М.* Беззмінне жито — один із унікальних дослідів світового землеробства / М.М. Опара, Л.Д. Глушенко, М.І. Гриб, М.М. Амфілогова // Вісник Полтавського держ. с.-г. ін-ту. — 1999. — № 9. — С. 41–43.
8. *Якименко М.А.* Історія розвитку тваринництва Полтавщини XIX–XX ст.: монографія / М. А. Якименко, В.М. Нагаєвич; М-во аграр. політики України, Полтавська держ. аграр. академія. — Полтава: РВВ ПДАА, 2007. — 208 с.
9. Протокол № 10 позачергового засідання Бюро Н.-К. Ради від 30 червня 1928 р. — ЦДАВО України. — Ф. 27. — Оп. 9. — Спр. 502. — Арк. 30–31.

В. Вергунов

АГРАРНЕ ПІДҐРУНТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ До 125-річчя Полтавського дослідного поля

Резюме

У статті висвітлено становлення і діяльність Полтавського дослідного поля — предтечі сучасної галузевої академічної наукової думки в галузі агрономії та зоотехнії, систематизовано та виокремлено унікальні досліді, поставлені її співробітниками, що суттєво змінили хід і розвиток світової агрономії.

Ключові слова: дослідне поле, ґрунтозахисна система землеробства, монокультивування озимого жита.

V. Vergunov

AGRARIAN BASIS OF INDEPENDENCE Devoted to the 125th anniversary of Poltava experimental field

Summary

The article narrates about foundation and activity of Poltava experimental field — precursor of the modern academician scientific thought in agronomics and animal science. It systemizes and ringfences unique experiments made by its employees that affected substantial change of the world agronomics state and development.

Keywords: experimental field, soil-protective farming, mono-cultivating of winter rye.